

Коломієць Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету

ЗАОХОЧЕННЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті проаналізовано позиції науковців щодо визначення поняття «заохочення». Надано власне визначення поняття «заохочення» у кримінально-виконавчому законодавстві. Визначено фактори, від яких залежить дієвість та ефективність заохочення.

Ключові слова: заохочення у праві (правове заохочення), ефективність засобів правового регулювання, умови ефективності заохочення у праві.

Постановка проблеми. У процесі відбування кримінальних покарань заходи заохочення є вагомим інструментом, що спонукають засуджених виправитися і змінити своє життя.

З точки зору кримінально-виконавчого права заохочення – це заходи впливу, які застосовуються до засуджених за певні успіхи у роботі, навчанні і виявляються у зовнішньому схваленні відповідних дій засудженого.

Однак, оскільки законодавчого закріплення поняття «Заохочення» чи «Засоби заохочення» не існує, вважаємо за доцільне здійснити правовий аналіз даного поняття.

На теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі вчені: К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, Т.А. Денисова, О.М. Джуца, В.Г. Ємельянов, О.Г. Колб, І.С. Михалко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, О.Г. Фролова, С.І. Халимон, І.С. Яковець та ін.

Проте комплексних порівняльних наукових досліджень з означеної проблематики в Україні не проводилось. Виходячи з цього, тема статті має високу актуальність.

Метою статті є спроба розкрити зміст поняття «Заохочення в кримінально-виконавчому праві». Визначити дієвість та ефективність заохочувальних норм у кримінально-виконавчому праві.

Виклад основного матеріалу. Розгляд цієї вкрай важливої наукової проблеми доцільно розпочати з позиції теорії держави і права, і розкрити зміст поняття «заохочення». Однак зауважимо, що заохочення у праві (правове заохочення) в юридичній літературі науковцями розглядається з різних точок зору.

На теренах незалежної України заохочення досліджує О.О. Барабаш, яка в своїй дисертаційній роботі «Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження» вперше обґрунтувала зміст понять «заохочення у праві» та «правове заохочення». Науковець довів, що ці два поняття є синонімами. Окрім цього О.О. Барабаш сформулювала визначення правового заохочення в широкому та вузькому розуміннях.

У широкому розумінні, на думку науковця, заохочення у праві (правове заохочення) – це правовий засіб впливу на поведінку суб'єктів права. А у вузькому – різновид правових стимулів, спрямований на спонукання суб'єктів права до усвідомленого сумлінного виконання ними своїх обов'язків та досягнення соціально корисних результатів, які перевищували б звичайні вимоги, що ставляться до таких результатів [1, с. 78].

Ми підтримуємо погляд науковця, адже дослідження заохочення у праві ще не було об'єктом жодного монографічного загальнотеоретичного вивчення у вітчизняній юридичній науці.

Стосовно вирішення цієї проблеми, ми вважаємо, що доцільно звернутися до наукових досліджень В.М. Баранова, які хоча і були здійснені в радянські часи, але актуальності своєї не втратили. Даний науковець під заохоченням розуміє встановлені нормами права різноманітні форми позитивної оцінки державою корисної понаднормової діяльності учасників суспільних відносин [2, с. 122].

Правове заохочення, на думку Н.А. Гущиної – це позитивний чинник, що впливає на свідомість індивіда, викликає зацікавленість в отриманні благ, апелюючи до свободи суб'єкта й очікування результату, який залежить, перш за все, від його суб'єктивного рішення [3, с. 7].

Н.Б. Хлистова, досліджуючи сутність кримінально-правового заохочення, доходить висновку, що воно переважно спрямоване на поведінку, а не на мотивацію особи, тобто відповідні кримінально-правові норми заохочують, у першу чергу, суспільно корисну поведінку, проте науковець наводить аргументи щодо сутнісного призначення заохочувальних норм саме для поступового виправлення як поведінкової, так і мотиваційної сфери особи. При цьому саме спрямованість на виправлення мотиваційної сфери має стати вирішальним при застосуванні відповідної заохочувальної норми, оскільки формування суспільно корисної мотивації має значення для найбільш ефективного застосування відповідних кримінально-правових норм. Даним науковцем запропоновано власне визначення кримінально-правового заохочення суспільно корисної мотивації, як сукупності кримінально-правових норм та практики їх застосування, спрямованих на поширення антикримінальної діяльності на основі заохочення суспільно корисної мотивації [4, с. 12].

На рівні статей заохочення досліджувала В.О. Льовіна, яка зазначає, що заохочення є позитивно стимулюючим впливом на потреби, інтереси, свідомість, волю, поведінку людей [5, с. 102].

Під правовим заохоченням О.В. Малько розуміє форму і ступінь юридичного схвалення добровільної заслуженої поведінки, у результаті чого суб'єкт винагороджується і для нього настають сприятливі наслідки [6, с. 31].

Н.А. Гущина заохочення в праві розглядає як своєрідний інструмент розвитку соціально правової активності індивіда, який закладається на законодавчому рівні і спрацьовує в процесі реалізації [7, с. 88].

С.Л. Бабаян сформував своє бачення на заохочення в кримінально-виконавчому праві. Зокрема, він зауважує, що заохочення юридично і морально схвалює позитивні дії засудженого, виступаючи формою винагороди зі сторони суспільства і держави [8, с. 37].

З нашої точки зору, точне визначення поняття заохочення можна сформулювати тоді, коли зможемо дослідити його оз-

наки. Так, О.О. Барабаш у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що ознаки заохочення як правовий засіб впливу на поведінку суб'єктів права характеризується первинними і вторинними ознаками.

Первинні ознаки правового заохочення:

1) правове заохочення є різновидом правових стимулів, що впливає на мотиваційно-вольовий складник поведінки суб'єктів права шляхом задоволення їхніх потреб та інтересів;

2) підставою для застосування заходів правового заохочення є заслуга, яка виражається в усвідомленому сумлінному виконанні суб'єктом права його обов'язків, і в досягненні соціально корисних результатів, що перевищують звичайні вимоги, які ставляться до них.

Вторинними (секундарними) ознаками правового заохочення є:

1) цілі правового заохочення, які полягають у:

а) приватному спонуканні, тобто у стимулюванні подальшої правомірної поведінки заохочуваного суб'єкта права;

б) загальному спонуканні, тобто в орієнтуванні інших учасників суспільних відносин на здійснення заслуг і сумлінних вчинків;

2) взамовигідність правового заохочення і для заохочуваних суб'єктів, і для суб'єктів, які його встановлюють;

3) реалізація правових заохочень через процедуру правозастосування [9, с. 8].

Однак інші науковці, такі як М.О. Дей, В.С. Бігун, Д. Г. Коритько, визначають дещо інші ознаки правового заохочення:

1) заслуга – це фактична підстава для виникнення правового заохочення, своєрідна шкала, за якою оцінюється результат правомірної поведінки суб'єкта (її нульова відмітка – звичайне досягнення суспільно корисних результатів, верхня – «понад виконання» і подвиг);

2) добровільність – закріплений захід юридичного заохочення породжує у суб'єкта добровільне бажання вчиняти відповідно;

3) позитивні юридичні наслідки: юридичне схвалення, властиве правовим заохоченням, означає виникнення позитивних юридичних наслідків у зв'язку з виконанням вимог, вказаних у правовій нормі;

4) позитивний стимулюючий характер;

5) взаємна корисність для суспільства та суб'єкта [10, 11, с. 7].

На наш погляд, заохочення – це реакція держави на поведінку особи.

Безумовно, всі погляди мають право на існування, ми в жодному разі їх не критикуємо. Саме поняття «заохочення» дуже широке і під його зміст підпадає кожна з вищезазначених точок зору. Однак, досліджуючи дану проблему з позиції кримінально-виконавчого права, ми дійшли висновку, що кожен із науковців впевнений, що заохочення, в тому числі і кримінально-виконавче правове заохочення, – це наслідок застосування заохочувальних правових норм. Саме з цих причин доцільно буде розпочати досліджувати правове заохочення з аналізу поняття «заохочувальна норма».

Дуже слушно зауважила О.О. Барабаш стосовно того, що вплив на поведінку суб'єктів права за посередництва правового заохочення може здійснюватися на нормативному та на правозастосовному рівнях. Тому ефективність правових заохочень залежить не лише від якості їх правотворчого оформлення, але й від особливостей діяльності самого суб'єкта заохочення. Окрім того, вище зазначений науковець з урахуванням позицій

інших учених у теорії держави і права стосовно окресленої наукової проблеми виділяє умови ефективності правового заохочення, які мають забезпечуватися на правотворчому рівні, та ті, які повинні дотримуватися на рівні правозастосування.

До перших відноситься:

1) відповідність закріплених правових заохочень до потреб та інтересів держави та суспільства. Вказане передбачає необхідність закріплення саме тих видів правових заохочень, які здатні задовольняти потреби та інтереси заохочуваних суб'єктів права, що зумовлюватиме позитивну мотивацію цих суб'єктів до обрання тих варіантів поведінки, які запропоновані державою та вигідні їй. Ця умова також охоплює необхідність зміни, реформування системи правових заохочень відповідно до змін потреб та інтересів соціуму і держави, тобто має забезпечуватись актуальність вказаних правових засобів;

2) реальність нормативного забезпечення застосування правових заохочень матеріально-технічними та іншими необхідними ресурсами (будь-які закріплені заходи заохочення мають бути здійсненними, тобто реальними із урахуванням існуючих соціально-економічних умов життя. В іншому випадку примарні, обіцяні, але не надані заходи заохочення не матимуть жодного стимулюючого ефекту, крім негативного);

3) забезпечення системності у нормативному закріпленні правових заохочень. Правові заохочення мають бути закріплені у системній єдності як з іншими видами правових стимулів, так і у своїй внутрішній структурі. Система як правових стимулів загалом, так і правових заохочень, зокрема, має бути чіткою та зрозумілою;

4) чітке формулювання складів заслуг, за які передбачені заходи заохочення, а також дотримання інших правил юридичної техніки. Заслуга є підставою для застосування правового заохочення. З огляду на це дуже важливим є чітке формулювання та зрозумілість дій, вчинків, за які до заохочуваного суб'єкта можуть застосовуватися заходи заохочення. Дотримання цієї умови є важливим також у контексті звуження коридору для суб'єктивного розсуду суб'єкта заохочення, і як наслідок – для зменшення зловживань з його боку.

Необхідним також є дотримання інших правил юридичної техніки, таких як однозначність застосовуваної термінології, лаконічність викладу нормативно-правових приписів тощо;

5) нормативне закріплення процедури застосування правових заохочень, яка б урегулювала діяльність суб'єктів заохочення щодо їх застосування. Адже, як відомо, будь-які процедурні норми слугують забезпеченню дотримання прав зацікавлених осіб. Крім того, ця умова є також необхідною самим суб'єктам заохочення, оскільки дуже часто ними є органи державної влади, які повинні діяти у порядку, встановленому законом. Відсутність такого порядку унеможливило заохочувальну діяльність цих суб'єктів [12, с. 8–9].

Беручи до уваги викладене вище, можемо сформулювати власне бачення на заохочення. Таким чином, заохочення в кримінально-виконавчому праві – це виражена в нормі права форма юридичного схвалення правомірної поведінки засудженого.

Право традиційно розглядається правознавцями як засіб врегулювання суспільних відносин у правовій системі. Правова система – це склад конструктивних елементів, за допомогою яких охоплюється процес правового регулювання та здійснюється вплив на виконання функцій правової системи. Норма права в структурі правової системи є первинним, базовим елементом, який регулює суспільні відносини незалежно від їх функції [13, с. 190].

Як зазначає О.Ф. Скакун норма права – це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою, як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює ступінь свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу [14, с. 275].

М.В. Цвік під нормою права розуміє соціально обумовлене, спрямоване на регулювання суспільних відносин обов'язкове для виконання правило поведінки, яке схвалюється або встановлюється державою і у своїй реалізації забезпечується рівнем свідомості виконавців, організаційною та виховною роботою і можливістю застосування державного примусу в разі порушення його вимог.

А.В. Малько під нормою права розуміє правило поведінки, закріплене в певній формі, яке підтримується примусовою силою держави [6, с. 173].

Звісно, норми права досить різноманітні. Всі вони діляться на певні види. Критерії, за яким їх класифікують науковці, різні. Однак беззаперечно те, що за характером впливу на особу норми права поділяються на:

- заохочувальні;
- рекомендаційні.

Як бачимо, заохочувальні норми є окремим видом норм права. Однак у визначенні поняття «заохочувальна норма» існують певні складності, які пов'язані, перш за все, з тим, що ні в законодавстві, ні в юридичній літературі нема чіткого визначення поняття «заохочення».

О.Ф. Скакун зазначає, що заохочувальні норми – це норми, що встановлюють заходи заохочення за варіант поведінки суб'єктів, який схвалюється державою і суспільством, і полягає в сумлінній і продуктивній праці [14, с. 277].

В.М. Баранов у своїй дисертаційній роботі «Поощрительная норма советского социалистического права» трактував заохочувальну норму права:

- а) як фактор, що зміцнює дисципліну в суспільстві;
- б) як стимулятор соціальної активності суб'єктів права;
- в) як спосіб погодження суспільних і особистих інтересів громадян;
- г) як засіб виховання правосвідомості громадян;
- д) як позитивний каталізатор розвитку прогресивних суспільних відносин;
- е) як фактор мотивації правомірної поведінки [2, с. 88].

Н.А. Гущина заохочувальні норми розуміє як систему виокремлених юридичних норм, що носять регулятивний характер, направлені на формування позитивно-стимулюючих механізмів соціально-активної поведінки

Можна сформулювати деякі суттєві ознаки, які притаманні заохочувальним нормам права. Вони характеризуються особливим способом впливу на суспільні відносини; відрізняються позитивними наслідками їх виконання, що вигідні для суб'єкта; розширюють можливості індивіда, надають необхідний простір для активної і корисної діяльності; містять приписи, реалізація яких залежить виключно від вільного рішення суб'єкта незалежно від наказів держави; характеризуються особливою формою контролю з боку держави – застосування заходів заохочення за сумлінну поведінку [3, с. 69–70].

П.В. Хряпінський із позиції кримінального права визначає заохочувальні норми, як норми КК, що визначають передумови, підставу та/або умови заохочення у вигляді виключення,

звільнення або пом'якшення кримінально-правового обтяження у разі здійснення особою соціально-корисного діяння, що містить склад правомірної поведінки, передбачений Кримінальним кодексом [15, с. 3].

Сутність заохочувальної норми, беззаперечно, у тому, що ці норми покликані розвивати та підвищувати соціальну активність суб'єктів права. Саме в заохочувальних нормах права закріплюється більш широка можливість автономної поведінки учасників, що коригується і виражається в наданні суб'єкту права самому визначати необхідність і можливість здійснення певної поведінки, враховуючи конкретні життєві умови [3, с. 245].

Попередньо здійснений аналіз дає можливість визначити заохочувальні норми кримінально-виконавчого права, як норми права, що зазначають правові підстави, завдяки яким застосовуються заходи заохочення до засуджених.

А заохочення в кримінально-виконавчому праві – це заходи впливу, що виражені в заохочувальних нормах КВК, які застосовуються до засуджених за виконання обов'язків, визначених законодавством, і виявляються у зовнішньому схваленні відповідних дій засудженого.

Отже, Україна знаходиться на перехідному етапі свого розвитку. Сьогодні активно реформуються майже всі сфери нашого життя. Змінюється, доповнюється та уточнюється кримінально-виконавче законодавство. Мета таких змін – змінити поведінку засудженої особи під час відбування та виконання кримінальних покарань і таким чином досягнути мети покарання – виправлення.

Тобто, весь процес відбування і виконання кримінальних покарань повинен будуватися на корекції поведінки засудженої особи. На нашу думку, говорити про ефективність покарання можна лише в тому випадку, коли буде не тільки визначена законодавчо його мета, а й засоби, надані їй для реалізації. Таким засобами для стимулювання правомірної поведінки засуджених є наявність у кримінально-виконавчому законодавстві заохочувальних норм. Цінність заохочувальних норм полягає в тому, що вони поєднані зі свідомою, добровільною правомірною поведінкою засудженої особи, і при цьому повністю виключається елемент примусу. Хоча саме по собі заохочення опосередковано впливає на засудженого, під дією якого така особа прагне досягнути загально визнаного юридично корисного результату (беззаперечне прагнення кожного ув'язненого достроково звільнитися з установи виконання покарання).

Висновки. Правові заохочення є взаємовигідними для держави, суспільства та самого засудженого, бо в них поєднано різні інтереси як одних, так і інших. Окрім того, наявність заохочувальних норм у кримінально-виконавчому законодавстві дасть можливість вирішити низку проблем, серед яких зменшення рецидивної злочинності та зменшення витрат Державного бюджету. Адже для України утримання в'язнів навіть у жахливих умовах (порівняно з європейськими країнами) на сьогодні надзвичайно затратне. З економічної точки зору державі вигідніше виховувати злочинців, аніж здійснювати кару. А досягнути перевиховання, враховуючи європейський досвід, можливо тільки за допомогою заохочення. Такий підхід дасть можливість зменшити витрати Державного бюджету. Зауважимо, що сьогодні експерти Міжнародного валютного фонду, Світового банку, інші донори нашої країни саме на цьому наполягають у ході реформування української економіки.

Тобто, першочергово потрібно вдосконалювати нормативно-правове регулювання існуючих засобів заохочення та активно впроваджувати нові заохочувальні норми права, які будуть діяти

не тільки під час відбування кримінальних покарань засудженими особами, а і після звільнення. Необхідно запроваджувати комплекс заохочувальних заходів, що стимулюватимуть правомірну поведінку особи. У такому випадку можна прогнозувати більшу ймовірність протидії рецидиву злочинів конкретною особою, оскільки за таких умов поведінка засудженого після звільнення характеризуватиметься її сталістю та стійкістю щодо протидії спокусі вчинювати протиправні діяння.

Отже, кажучи про сутність заохочення, як заходу схвалення поведінки людини, слід також враховувати психологічні аспекти необхідності схвалення позитивної поведінки суб'єкта. Заохочення – це потужний збудник соціально-правової активності, воно має здатність створювати у людини позитивний психологічний настрій, надихає до проявів ініціативи, до творчості. Особиста радість перемоги значно зростає, якщо вона схвалена, оцінена, заохочена суспільством, державою. Нагородження, заохочення додає суспільної значущості правомірній поведінці особи, спонукає особу до досягнення більш високих результатів у виконанні своїх обов'язків.

Література:

1. Барабаш О.О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.О. Барабаш; Львів. – 2013. – 186 с.
2. Баранов В.М. Поощрительные нормы советского социалистического права / В.М. Баранов; под ред. М.И. Байтина. – Саратов : изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 145 с.
3. Гушина Н.А. Поощрение в праве: Теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н.А. Гушина; С.-Петерб. ун-т МВД России. – СПб., 2004. – 38 с.
4. Хлистова Н.Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н.Б. Хлистова; Київ. – 2008. – 22 с.
5. Льовіна В.О. Заохочення та порядок їхнього застосування // В.О. Льовіна // Юридичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 102–104.
6. Малько А.В. Поощрение как правовое средство / А.В. Малько // Правоведение. – 1996. – № 3 (214). – С. 26–36.
7. Гушина Н.А. Сущностная природа правового принуждения и поощрения в современном российском законодательстве [Текст] / Н.А. Гушина // Право и политика. – 2006. – № 8. – С. 82–89.
8. Бабаян С.Л. Понятие и правовая природа поощрительных институтов уголовно-исполнительного права // С.Л. Бабаян / Актуальные вопросы юриспруденции. – С. 33–39.
9. Барабаш О.О. Заохочення у праві: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.О. Барабаш; Львів. – 2013. – 18 с.
10. Бігун В.С., Коритько Д.Г. Філософія нагородного права як сфера правової політики та нагородної юстиції (на прикладі відзначення суддів державними нагородами України) / В.С. Бігун, Д.Г. Коритько // Проблеми філософії права. – 2008–2009. – Том VI–VII. – С. 187–203.
11. Дей М.О. Правове регулювання засобів стимулювання праці в умовах ринкової економіки: теоретичні аспекти // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2005. – 20 с.
12. Барабаш О.О. Ефективність застосування заохочення засобу впливу на поведінку / О.О. Барабаш // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – 2013. – Випуск 57. – С. 3–10.
13. Джепа Г.В. Система принципів заохочення за трудові досягнення // Г.В. Джепа // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – № 27. – 2013. – С. 190–198.
14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
15. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми: автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08 / П.В. Хряпінський // Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2010. – 41 с.

Коломиец Н. В. Поощрение правомерного поведения в уголовно-исполнительном праве

Аннотация. В статье проанализированы позиции ученых по определению понятия «поощрение». Предоставлено собственное определение понятия «поощрение» в уголовно-исполнительном законодательстве. Определены факторы, от которых зависит действенность и эффективность поощрения.

Ключевые слова: поощрение в праве (правовое поощрение), эффективность средств правового регулирования, условия эффективности поощрения в праве.

Kolomiets N. Encouragement in criminal executive law

Summary. The article is analyzed position of scientists concepts of «encouragement». Characteristic determination of concept «encouragement» is given. Factors on which one an effectiveness and performance of encouragements depends are spotted.

Key words: legal encouragement, effectiveness of legal regulation means, conditions of encouragement efficiency in law.